

Г.А. Мухатаева*

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: gauhar-mukhataeva@yandex.kz)

Солтүстік қазақстандық әйелдердің Ұлы Отан соғысындағы ерліктері

Қазіргі қоғамда әйелдер мәселесі көптеген зерттеушілердің назарын жоғары аударуда. Сонымен бірге бұл мәселенің өзектілігі шетелдік тарихнамадағы гендерлік жолмен жүретіндер арасында әйелдер мәселесінің жаңа бағыттарының пайда болуымен байланысты өсе түсті. Аталмыш үрдіс қазіргі заманғы қазақстандық тарихшылар еңбектерінен де байқалған. Ұлы Отан соғысының сабақтарын талдағанда, халықтың әлеуметтік-географиялық тобының, оның ішінде әйелдердің Жеңіске қосқан үлесінсіз зерттеу мүмкін емес. Ұзақ уақыт бойы әйелдердің әскери қимылдарға қатысуы кең етек алмады, бұл тек қана Ұлы Отан соғысы жылдарында ғана жаппай сипатқа ие болды. Ұлы Отан соғысындағы әйелдер еркектермен қатар жаумен күресте ержүректілік, қаһармандық және рухының күшін көрсете алды, әйелдер мен қыздар қанқұйлы басқыншы жаумен шайқасты. Ұлы Отан соғысы кезіндегі әйелдер мәселесін зерттеу бұл сұрақтың шешімін әрбір жекелеген аймақ бойынша есепке алып қарастыру арқылы жүзеге асырылуды талап етеді. Мақала Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941–1945 жж.) әскер қатарына Қазақ КСР-нің Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарынан шақырылған әйелдердің ерлігіне арналған. Әскери қызметкер әйелдердің ерліктері мұрағат құжаттарының және «Ұлы Отан соғысындағы 1941–1945 жж. халықтың ерлігі» электронды банк құжатының негізінде сипатталды. Автор қарапайым және елеусіз нәзікжанды батыр әйелдердің майданның барлық шебінде батырлықпен шайқасып, күннен күнге ерен ерліктерімен Жеңіс күнін жақындатқандығын көрсеткен.

Кілт сөздер: Ұлы Отан соғысы, әйелдер, Солтүстік Қазақстан, Ақмола облысы, майдан, әскер, мобилизация, ерлік.

Kipicne

Ұлы Отан соғысы ХХ ғасыр тарихындағы салдары бойынша ең ауқымдысы, ерліктері бойынша ең даңқтысы. Әйелдер ерлермен, балалармен және ақсақалдармен бірге соғыстың барлық ауыртпалығын өз иығында алып шықты. Олар соғыстың жылнамасына көптеген жарқын беттерді жазып қалдырды.

Әйелдердің Қарулы күштер құрамына жаппай шақырылуы ХХ ғасыр тарихына тән сипат алған құбылыс. Жалпы КСРО-ғы және шетелдік мемлекеттердің екінші дүниежүзілік кезіндегі Қарулы күштер құрамындағы әйел-жауынгерлердің санына байланысты ақпарат келесідей: КСРО бойынша — 490 235, АҚШ бойынша — 350 000, Ұлыбритания бойынша — 125 000, Франция бойынша — 15 000 (француздық әскерлер құрамында ерікті жалдамалы жұмысшылар ретінде тіркеуге алынған) [1, б. 26, 27].

Соғыстың төрт жылы бойы КСРО-дан әскер қатарына 500 мыңнан 1 миллионға дейін әйелдер шақырылған. Ұлы Отан соғысының басталуымен Е.С. Сенявская «әскерге жүз мыңдаған әйелдер еркектерден қалмай, ең бастысы олармен қатар Отан қорғау құқына ие екендіктеріне, әскери қызметтің барлық қиыншылықтарын көтере алатындықтарына сенімділік сезіммен аттана бастады» деп атап өтеді [2, б. 81]. В.С. Мурманцева бойынша, барлығы қан майданда 800 мыңнан астам әйел жауынгерлер ерлермен бірге елін, жерін қорғаған [3, б. 3]. Көріп отырғанымыздай, Қызыл әскер қатарында болған әйелдердің нақты саны туралы біржақты мәліметтер жоқ.

Сол себептен Ұлы Отан соғысы жылдарындағы әйелдер мәселесін, әйелдердің майдан мен тылдағы ерліктерін зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Ұлы Отан соғысы тарихындағы гендерлік сипатқа назар аудару аса қажет, бұл Ұлы Отан соғысына қатысқандарды жынысына қарай бөлмей, мәселені кеңінен зерттеуге мүмкіндік береді, жалпы әлеуметтік-демографиялық топ өкілдерінің майдан мен тылдағы ерліктерін және жеңіске қосқан үлестерінің бірдей екендігін нақтылауға көмектеседі.

* Корреспондент автор. E-mail: gauhar-mukhataeva@yandex.kz (Г.А. Мухатаева)

Мақалада Ұлы Отан соғысына қатысқан солтүстік қазақстандық әйелдердің майдандағы ерліктерін жан-жақты сипатталған.

Методология және зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында әртүрлі эмпирикалық зерттеудің әдістері: салыстыру, сипаттау; теоретикалық танымның әдістері; жалпы логикалық әдістер мен зерттеудің анализ, синтез, аналогия, жүйелік тәсілдері қолданылды. Сонымен бірге әскери кезеңнің материалдары мен қазақстандық мұрағаттардағы (Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағаты, Орталық мемлекеттік мұрағат мен облыстық мұрағаттар) және ресейлік мұрағаттардың (Ресей мемлекеттік әлеуметтік-саяси тарихы мұрағаты мен Ресей Федерациясы Қауіпсіздік министрлігінің орталық мұрағаты) құжаттары қолданылды. Тікелей әйелдердің соғыс жылдарындағы ерліктеріне негіздеме Ресей Федерациясы Қауіпсіздік министрлігінің «Ұлы Отан соғысындағы 1941–1945 жж. халықтың ерлігі» ашық ақпараттық ресурс көзі болды және тек Қазақ КСР-нің Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарынан әскер қатарына шақырылған әйелдердің ерлігі ғана зерттелді.

Пікір-талас

Ұлы Отан соғысы жылдарында Бас штабтың ұйымдастыру-мобилизациялау басқармасының (ГОМУ ГШ) берген мәліметінде КСРО бойынша әскери қызметке 490 235 әйел мобилизацияланған деп атап көрсетіледі. Оның ішінде: 1941 ж. — 5 594 адам, 1942 ж. — 235 025 адам, 1943 ж. — 194 695 адам, 1944 ж. — 51 306 адам, 1945 ж. — 3 615 адам [4, б. 38]. Көптеген әдебиеттерді талдау барысында Ұлы Отан соғысы жылдарына дейін Қызыл әскер қатарында әйелдердің қызмет етпегенін және әйелдерді әскер қатарына шақыру ең көп 1942–1943 жылдарға келгендігін көруге болады, сәйкесінше 47,9 % және 39,7 %.

ҚР Президент мұрағатындағы мәліметтер бойынша Қазақ КСР-нан әскер қатарына мобилизацияланған әйелдер 5250 адамды құрады. Оның ішінде облыстар бойынша: Алматы — 1780, Жамбыл — 368, Оңтүстік Қазақстан — 755, Қызылорда — 457, Солтүстік Қазақстан — 706, Көкшетау — мәлімет жоқ, Ақмола — 574, Қарағанды — 112, Павлодар — 84, Семей — 74, Шығыс Қазақстан — 333, Талдықорған — 7 [5, б. 4]. Бұл жерде мәліметтің тек сержанттық және жауынгерлік құрам бойынша ғана берілгендігін атап өткен жөн.

Өкінішке орай, облыстық мұрағат құжаттары бойынша, облыстық әскери комиссариаттардағы 1941–1945 жж. Қызыл әскер қатарына мобилизацияланғандардың құрастырылған тізімдерінің негізінде ғана барлық әскер қатарына шақырылған және еріктілер құрамында болған солтүстік қазақстандық әйелдердің нақты санын кесіп айту мүмкін емес.

Соғыстың алғашқы күндерінен әскери комиссариаттарда еріктілер қатарына жазылған, жалғыз ғана — майданға жіберуге өтінген солтүстік қазақстандықтардың өтініштері көп болды. Мысалы, 1941 жылдың маусым-шілде айларында тек Ақмола теміржол торабының теміржолшыларының атынан ғана 290 осындай мазмұндағы өтініштер түскен [6, б. 4]. Майданға жіберуге сұранғандар қатарында еркектер мен әйелдер де, бозбалалар мен бойжеткендер де, әртүрлі ұлт өкілдері де болды. Осы тұста еріктілер қатарына алу бойынша жазылған өтініштердің жартысына жуығы әйелдерден түскендігін атап өткен жөн.

Осындай өтініштердің бірі Ақмола облысы бойынша біріктірілген аудандық әскери комиссариатқа батальон комиссары Норец жолдасқа комсомол Д. Әбілдинадан жолданған: «Осы өтінішіммен Сіздің рұқсатыңызбен мені еріктілер тізіміне қосыңызды сұраймын, осылайша мен соңғы тамшы қаным қалғанша өзімнің туған Отанымды қорғағым келеді. Гитлерлік қарақшылармен еркіндік үшін, Отан үшін, Сталин үшін күрескім келеді. Менің өтінішімді жауапсыз қалдырмауыңызды сұраймын. 12 тамыз 1941 ж.» [7, б. 4].

«Шаруа-крестьян Қызыл әскер қатарына алуларыңызды сұраймын. Өз атажұртымды соңғы тамшы қаным қалғанша қорғауға уәде етемін» — деп комсомол қалалық комитетіне өнеркәсіп комбинатының жұмыскері Ғазиза Ашмухамбетова жазған. Осындай мазмұндағы өтініштер Амантай Иябековадан, Надежда Дьяченкодан келіп түскен. Соғыстың алғашқы жылдарында еріктілер қатарында майданға аттанғандар құрамында: О.А. Левина-Гудкова, О.Н. Караганова, М.С. Рустембекова, Р. Мухаметовалар [8, б. 5] және т.б.

1942 жылы Ақмола аудандық әскери комиссариатына түскен 213 еріктілермен жазылған өтініштер тізімінің қатарында С.Д. Серебренникова, Л.Я. Коношенкова, Е.Ф. Мартыщенко, Е.Ф. Кондрашева, Е.Н. Карандашева, Т. Самаркина, Е.П. Мальцева, М.И. Козловская, Е.А. Фили-

повская, С.А. Филипповская, Е. Чернова, Т.В. Чковлева, Р.К. Родионова. және т.б. әйелдер бар [9, б. 73].

Көкшетаулық Яхина Марьям Хасановна естеліктерінде: «Ол кезде мен жиырма тоғыз жаста едім. Ұлы Отан соғысы басталып кетті. Ел басына күн туды. Алты жасар Альфиямды туыстарыма апардым да, әскери комиссариатқа барып, майданға жіберуіңізді өтінемін» дедім. Соғыс комиссариатының қызметкері: «Қарағым, соғыстың аты — соғыс. Үйіңе бар» — деді. Бірақ мен бұл сөзді тыңдаған жоқпын. Үйге қайтып келген бойда Совет Одағы Коммунистік партиясының Орталық Комитетіне «Майданға аттануыма рұқсат етіңіздер, сүйікті Отанымызды гитлерлік басқыншылардан қорғағым келеді!» — деп хат жолдадым» деген [10].

Артиллерия дивизиясының минометшісі Жексенова Гүлбану Мұсақызы: «Мен соғысқа аттанамын, майдан даласынан Сағитты іздеп табамын. Жаудан жолдасымның кегін аламын, Отан қорғауға барамын! — деп әскери комиссариатқа барып соғысқа сұранғанмын. Сөйтіп Мәскеудегі соғысқа өз еркімен аттанған майдангер қыз-келіншектер дивизиясына қатардағы жауынгер болып қабылдандым» — деп еске алған [11, б. 1–3].

Әйелдер майданға жіберілместен бұрын арнайы оқудан өтті, себебі 1941 жылдың 1 қазанынан бастап арнайы әскери жалпы оқыту жүйесі енгізілген еді. Бұл қорғаныс үйірмелері жалпы саны 3176 адамды қамтыды: оның ішінде ерлер — 2103, әйелдер — 1073, 391-і үй шаруашылығымен айналысатын әйелдер. Сонымен бірге Ақмолада үш кеңес беру пунктері құрылды (парт. кабинет, спортзал, ескі Ақмола станциясындағы ОСО), бұларда күнделікті таңертеңгі сағат 7 мен 10 арасында арнайы кеңесшілер кезекшіліктерін өтеді. Қалалық емхана мен Ақмола станциясына қарасты емханада 56 адамнан тұратын санитар дружиналары құрылды, оның құрамына жоғары және орта білімді дәрігерлер мен медбикелер кірді. Қыздар тарапынан өндіріс орындарынан үзбей қысқа мерзімді (айлық) медбикелер курстары ұйымдастырылды, онда 102 адам оқытылды. Жұмыс істейтін және үй шаруашылығымен айналысатын әйелдерге өндіріс орындарынан үзбей жүргізушілер курсы ұйымдастырылды, онда 62 әйел оқиды: 50 адам жұмыс істейтіндер тарапынан және 12-сі үй шаруашылығымен айналысатын әйелдер [9, б. 86–87].

Ұлы Отан соғысы әйелдердің барлық әскери мамандықтарды игеруінің жарқын үлгісі, бұл жылдары олар пулеметші, барлаушы, байланысшы, танк жүргізушісі, ұшқыш та, мерген де бола білді. Әрине соғыста дәрігерлердің үлкен маңызға ие болғаны сөзсіз. Қызыл әскер қатарына алғашқылардың бірі болып медициналық қызметкерлер алынды. Ұлы Отан соғысы жылдарында әскер мен флотта 200 мың дәрігер және 500 мыңнан аса фельдшерлер, медбикелер, санинструкторлар мен санитарлар әскери қызметтерін өтеді [3, б. 16]. Демек, Ұлы Отан соғысы жылдарында әскер қатарында 40 % әйел-дәрігерлер мен 80 %–дан аса кіші және орта медицина қызметкерлері болған. Қазақстан да майданға медициналық қызметкерлерді жіберуде ауқымды рөл атқарды.

Ақмола мен Солтүстік Қазақстан облысының әскери комиссариаттарынан майдан қатарына шақырылған әйелдер 1941 жылы желтоқсан – 1942 жылы ақпанда Ақмолада құрылған 29-шы (72-ші гвардиялық) атқыштар дивизиясы мен 1941 жылы шілде-тамыз айларында құрылған 310-шы Ленин Орденді Қызыл тулы Новгород атқыштар және 1941 жылы тамыздың аяғы мен қарашаның басында құрылған 387-ші Перекоп атқыштар дивизияларының құрамында, Солтүстік Қазақстан облысының Петропавл қаласында 1941 жылы шілде – тамыз айларында жасақталған 314-ші Кутузов Орденді Кингисепп атқыштар дивизиясының жеке медико-санитарлық батальондар құрамында әскери қызметтерін өтеген.

310-шы атқыштар дивизиясының 245-ші жеке медико-санитарлық батальонының құрамында Ақмола облысы Рузаев АӘК-мен әскер қатарына шақырылған Давыдова Анна Ефимовна мен Речута Мария Михайловна, Ақмола облысы Атбасар АӘК-мен әскер қатарына шақырылған Величко Пелагея Андреевна мен Полянская Пелагея Ильинична, Ақмола облысы Вишневск АӘК-мен әскер қатарына шақырылған Плотникова Ирина Ивановна, Ақмола облысы Арықбалық АӘК-мен әскер қатарына шақырылған медбике Фильчукова Анна Илларионовна [12, б. 7] және Ақмола АӘК-мен әскер қатарына шақырылған Завертяева Клавдия Ивановна, Ақмола АӘК бойынша еріктілер қатарынан болған Гудкова Ольга Анатольевна болды [13, б. 37].

310-шы атқыштар дивизиясының 1082 полкінің әскери фельдшері Завертяева Клавдия Ивановна 1917 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына Ақмола АӘК-мен шақырылған.

11 мамыр 1942 жылғы № 016/н бұйрығы бойынша «Қызыл Жұлдыз» орденіне марапаттау парағынан: «7 ай бойы ұрыс даласында Завертяева қоршауда бірнеше жауынгерлерге алғашқы көмек көрсетті. Дер кезінде көрсетілген көмек арқасында командирлер мен жауынгерлер өлімнен аман

қалды. Гонтовая-Липка бойындағы Гайтолово, Тортолово, Кругла рошава миномет пен артиллерияның үзілмеген оқтарына қарамастан Завертеева ұрыс даласында 100 командир мен бірнеше жүз жауынгерлерге дер кезінде көмек көрсетіп, оларды полктерге жіберіп отырды. Командирлік пунктіні атқылау кезінде дивизия штабының командирі, аға лейтенант Голубевтің қолын жұлып әкетті. Завертеева ұрыс даласында жаудың толассыз миномет оқтарының астында Голубев жолдастың дер кезінде жарасын таңу арқылы оның өмірін сақтап қалды» [14].

310-шы атқыштар дивизиясының 245-ші жеке медико-санитарлық батальонының аға медбикесі Гудкова Ольга Анатольевна 1906 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1941 жылы шілде айында Ақмола АӘК бойынша еріктілермен келген.

11 мамыр 1942 жылы № 14/н бұйрығының және 11 наурыз 1944 жылы № 19/н бұйрығының негізінде «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалімен екі мәрте марапатталған.

Марапаттау парағынан: «Аға әскери фельдшер Гудкова Ольга Анатольевна Қызыл әскер қатарына ерікті ретінде келіп, 245-ші жеке медико-санитарлық батальонының алғашқы құрылу күндерінен аға хирургиялық медбике лауазымында. Жұмыс істеу уақытында өзін ең жақсы отансүйгіш азамат ретінде көрсете білді. Хирургиялық бригада құрамында хирург дәрігермен 257 ауыр ота жасады, әсіресе қыркүйек айында Путилово селосының түбінде Гудкова жұмыс істейтін бригада ота жасап жатқан сәтте жау авиациясы взводтың орналасқан жерін бомбалауға ұшыратса да, бригада отаны үзбей, әрі қарай жалғастыра берді. Гудкованың өмірінде мұндай мысалдар көп. Жараланған жауынгерлерге аналық мейіріммен қарайды. Батальон құрамында беделге ие. Сол себептен партия ұйымы Гудкованы партиялық бюроның хатшысы етіп сайлады. Хирургиялық бригада медбикесі мен партиялық бюроның хатшысы ретінде өз қызметін жақсы орындайды. Үздік атқарған жұмысы үшін Гудкова бөлім басшылығының екі алғыс хатымен және әскери құрамалар қолбасшылығының бір алғыс хатымен марапатталған. Гудкова үкімет пен партия шешімдерін өмірде белсенді түрде насихаттайды. Өз күшімен ұйымдастырылған көркемөнердің белсенді қатысушысы» [14].

314-шы атқыштар дивизиясының 243-ші жеке медико-санитарлық батальонының құрамындағы солтүстік қазақстандық әйелдер: Елисеева Анна Александровна, Лобахина Мария Александровна, Бочеригова Елена Ивановна, Головина Просковья Федоровна, Жвакина Вера Георгиевна [15, б. 27, 28].

Елисеева Анна Александровна 1912 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1941 жылдың 26 тамызында Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл ҚӘК-мен шақырылған [16, б. 80]. Соғыс жылдарында «Жауынгерлік ерлігі үшін» (4 желтоқсан 1941 ж.), «Ленинградты қорғағаны үшін» (5 шілде 1943 ж.), «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен (9 мамыр 1945 ж.) марапатталған.

9 ақпан 1945 жылы № 05/н бұйрығына сәйкес «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапаттау парағындағы ерлігі: «Елисеева медсанбатта аға хирургиялық медбике қызметінде жараланған жауынгерлер мен офицерлерге ота жасау үстелінің маңайында бірнеше тәулік бойы хирургтерге білікті хирургиялық көмек көрсетті. Ұрыс кезінде 800 адамға залалсыздандырылған материал дайындап, 30 минуттың ішінде 150-ден аса таңып байлауды жүзеге асырды, 15 қан құю ісін орындады» [14].

Лобахина Мария Александровна 1914 жылы туылған, орыс. Әскер қатарында 1941 жылдың 26 тамызында Солтүстік Қазақстан Петропавл ҚӘК-мен шақырылған [16, б. 80].

Марапаттау парағынан: «Лобахина 1944 жылдың 26 қаңтарында Кингисепп қаласының маңында ауыр жараланған және көшіруге мүмкін емес науқастарға көмек етуде ерекше көзге түскен. 30 рет қан құйып, 50-ден аса әртүрлі ерітіндіні көктамырға енгізіп, жараланған науқастарға шешелік мейірім танытып бірнеше тәулік бойы ұйқысыз, демалысыз көмек көрсеткен. Оның тікелей қамқоршылығының арқасында 30-дан аса жауынгер жақсы халде эвакуацияланды. Лобахина «Жауынгерлік ерлігі үшін» медаліне лайықты». Марапаттауға ұсынған 243-ші жеке медико-санитарлық батальонының командирі, медициналық қызметтің капитаны В. Сухичев. 15 ақпан 1944 жыл» [14].

9 ақпан 1945 жылғы № 05/н бұйрығына сәйкес үкіметтік «Қызыл Жұлдыз» орденіне марапаттау парағындағы М.А. Лобахина ерлігінің қысқаша баяндалуы: «Лобахина медсанбаттың аға медбикесі қызметінде операциядан кейінгі ауыр жараланған науқастарға көмектесуде және оларды емдеуде үлкен жұмыс атқарды. Оның көмегімен 30 ауыр жараланған науқас жақсы халде эвакуацияланды. Өзі жеке 20 рет қан құйып, 15 рет әртүрлі стерильді ерітінділерді енгізіп, 50-ден аса таңғыш ораған. Жұмыстан тыс уақытта жараланған жауынгерлер мен офицерлерге газет оқып, туғандарына хат жазуға көмектескен» [14].

Бочерикова Елена Ивановна 1919 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1941 жылдың 17 шілдесінде Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл ҚӘК-мен шақырылған [16, б. 80]. Соғыс жылдарында «Ленинградты қорғағаны үшін» (22 желтоқсан 1942 ж.), «Жауынгерлік ерлігі үшін» (8 наурыз 1944 ж.), «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен (9 мамыр 1945 ж.) марапатталған.

28 ақпан 1945 жылғы № 08/н бұйрығына сәйкес үкіметтік «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталған. Марапаттау парағынан: «Медсанбаттың аға медбикесі Бочерикова әскери шайқастар кезінде жараланғандар офицерлер мен қатардағы жауынгерлерге бірнеше тәулік бойы қызмет көрсетті. 30-дан аса қан құйып, 40-тан аса таңғыштар жасап, 10 ірі ота жасау барысына қатысты, 200 адамға залалсыздандырылған материал дайындады» [14].

314-шы атқыштар дивизиясының 471-ші медико-санитарлық батальонының құрамында солтүстік қазақстандық әйелдер Плескачевская Мария Тимофеевна мен Чернова Таисия Тарасовна болған.

Ақмола медициналық училищесінің түлегі, медбике Плескачевская Мария Тимофеевна 1922 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1941 жылдың тамыз айында Ақмола АӘК-мен шақырылған.

22 желтоқсан 1942 жылы «Сталинградты қорғағаны үшін», 20 сәуір 1943 жылы «Жауынгерлік ерлігі үшін», 31 желтоқсан 1945 жылы «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған.

Плескачевская Мария Тимофеевна естеліктерінде: «дала госпитальдарында санинструкторлар, әскери фельдшерлер, медбикелер мен әскери дәрігерлер жараланғандардың өмірін сақтап қалуға барлық күш-жігерін салды. 15 сағат бойы хирургтер мен көмекшілер ота жасау үстелдерінен алыстамады» деп еске алған [17, б. 69].

Ерлігі: «471 мсб госпитальдық взводының аға медбикесі Плескачевская Қызыл әскер құрамында 1941 жылдың тамыз айынан, майдан даласында 1941 жылдың желтоқсанынан бастап. Оңтүстік-батыс майданда үнемі атқылаған оқтар астында хирургиялық топ құрамында болды. Ауыр жарақаттанған 900 адамға көмек көрсетті» [14].

Медициналық қызметтің лейтенанты Чернова Таисия Тарасовна 1919 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1941 жылдың тамыз айында Ақмола АӘК-мен шақырылған.

14 қазан 1944 жылғы № 037/н бұйрығына сәйкес «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапаттау парағынан: «Чернова медико-санитарлық батальонының құрамында құрылған күнінен қызмет етуде, осы уақыт ішінде өзін білікті медбике ретінде көрсетті. Жараланғандардың ағымы көп болғанда демалыссыз жауынгерлерге көмек көрсетумен болды. Қан құю техникасын жетік меңгеріп алған. Ұрыс кездерінде үнемі алдыңғы шепке хирургиялық топ құрамында ота жасауға, таңғыш орауға шығып отырған. Чернова ірі 150 ота жасауға қатысқан, ол 1800 жауынгерге хирургиялық көмек беріп, дәке таңған. Сол себептен де үкіметтік марапатқа лайықты» [14]. Сонымен бірге соғыс жылдарында «Сталинградты қорғағаны үшін» (22 желтоқсан 1942 ж.), «Жауынгерлік ерлігі үшін» (21 наурыз 1943 ж.), «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» (31 желтоқсан 1945 ж.) медальдарымен де марапатталған.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Кеңес үкіметі әйелдерді әскери қызметке тарту мақсатында бірнеше қаулылар шығарған, солардың ішіндегі тек ең ауқымдылары бойынша 1942 жылғы үш мобилизацияға сай әскер қатарына алынған солтүстік қазақстандық әйелдердің ерліктері төменде қарастырылатын болады.

Бірінші мобилизация Ұлы Отан соғысы жылдарында Кеңес үкіметі әйелдерді әскери қызметке тарту мақсатында Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің 1942 жылы 25 наурыздағы ГОКО № 1488сс «Комсомол қыздарды әуе шабуылына қарсы қорғаныс бөлімдеріне мобилизациялау туралы» Қаулысына сәйкес жүзеге асырылды, онда келесі мамандықтар бойынша: телефонист, радист, зенит артиллериясының қару-жарақшысы, зенит артиллериясының барлаушылары, кейбір прожекторлық станциялардың, зенит пулеметтерінің және аэростаттардың бақылаушылары, сонымен бірге қызмет көрсету бөлімінің әртүрлі мамандары ретінде 19–25 жас шамасындағы 40 % толық орташа білім алған және 5–7 сыныптық білімдері бар 100 000 комсомол қыздарды әскер қатарына алу жоспарланды [18, б. 157].

Зерттелінген құжаттар негізінде көптеген ерлік істерді байланысшы және радист қыздардың жасағанын көруге болады. Қызыл әскердің әскери-есептік мамандықтары ішінде бұлар жаяу әскер қатарында.

Сол әйелдердің бірі телефонист қызметін атқарған Колесникова Анна Алексеевна, 1922 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1943 Ақмола облысы Щучинск АӘК-мен шақырылған.

Ерлігінен қысқаша баяндау: «Штабтық ротаның ең үздік телефонисі. Өз ісінің техникасын өте жақсы меңгерген. Кескілескен ұрыстар кезінде телефон коммутаторының жұмысын қамтамасыз етеді, жұмыстағы үлкен жүктемеге қарамастан үнемі басшылықтың телефон желісі арқылы келісімсөздерді өз деңгейінде жүргізуін жауаптылықпен орындайды. 13.10.1944 жылы Литва КСР-де телефон коммутаторына қызмет ету барысында жау толассыз оқтар жаудырып, коммутаторлық пункт ауыр оқ-дәрінің астында қалса да Колесникова өз жанын пайда етіп, ештеңеден қорықпай жұмысын әрі қарай жалғастыра берді. 23.10–28.10.1944 жылы Латвия КСР-нің Калинин деревнясында өз кезекшілігі кезінде жұмыстың ауыр қарқына қарамастан басшылықты байланыспен қамтыды. Ұрыс үстінде үздік байланыспен қамтамасыз ете алғаны үшін мемлекеттік «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалімен марапатталуға ұсынылады. Марапатқа ұсынушы: 130 ГОБС командирі, гвардия подполковнигі Злобин. Марапатқа ұсынылу күні: 28 қазан 1944 жыл» [14].

6-шы аралас авиакорпусының 291 жеке байланыс ротасының телефонист-телетайписті Климова Евдокия Сергеевна, 1920 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1942 жылы мамырда Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау АӘК-мен шақырылған.

1943 жылдың 5–11 шілде аралығында жасаған ерлігінен: «Телефонист-телетайпист Климова 6-шы аралас авиакорпусының 291 жеке байланыс ротасының құрамында 1943 жылдың наурыз айынан. Майданда 1942 жылдың мамыр айынан. Осы уақыт аралығында СТ–35 және Морзе телеграфты аппараттарын жақсы меңгерген. СТ-35 аппаратында сағатына 1500 сөз терсе, Морзе аппаратында 1 сағатта 500 топ құрайды. Әсіресе Климова 1943 жылдың 5 шілдесінен 11 шілдесі аралығында Орловск-Курск операциясының барысында ерекшеленді, онда телеграф аппараттарын тез және ширақ меңгергендігін көрсете алды. Әскери құжаттарды уақытылы қабылдап, тәулігіне телеграф аппараттары жалпы сөз саны 33500 сөзден тұратын 315 телеграмманың келуіне қарамастан әскери мәліметтерді бұрмалаусыз әрі қарай жіберіліп отыруын қамтамасыз етті. Тікелей байланыс барысында келіссөздерді тез жүргізді, басқа байланыстар бос болмағанда өзі жеке жолдастарына әскери бұйрықтардың жеткізілуіне тікелей көмек етті. Тәулігіне 12–15 сағат жұмыс жасап басқа телеграфистерге көмектесті» [14].

Радист Матюшко Анна Тимофеевна 1923 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1942 жылдың мамыр айында Ақмола облысы Щучинск АӘК-мен шақырылған.

«Ерлігі үшін» (18 тамыз 1943 ж.), «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» (16 мамыр 1945 ж.) медальдарымен және «Қызыл Жұлдыз» орденімен (16 мамыр 1945 ж.) марапатталған [14].

Әскери ерлігінің қысқаша баяндалуы: «Майданда 1943 жылдың тамызынан. Шынайы ұрыстар барысында сержант Матюшка ерекше ержүректілік пен қаһармандық көрсетті. Кескілескен шайқастарда дивизия командирінің корпус командирімен байланысын үзіліссіз жұмыс жасауын қамтамасыз етті. Одер өзені бойындағы ең кескілескен ұрыстарда жаудың толассыз оғының астында радиобайланыстың үздіксіз болуын жүзеге асырды. Ынталы, тапқыр радист ауыр сәттерде сасқалақтамайды, жұмысына ықпалатты, радиостанцияда тәулігіне 16–18 сағат кезекшілік етіп, барлық күш-жігерін үздіксіз радиобайланыспен қамтамасыз етуге жұмсайды» [14].

Сержант Ельцова Мария Федоровна, 1923 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1942 жылдың мамыр айында Солтүстік Қазақстан облысы Красноармейск АӘК-мен шақырылған. 37 гвардиялық дивизиясының 40-шы жеке гвардиялық барлаушы ротасының барлаушысы.

Майданда 1942 жылдың қазан айынан, Ұлы Отан соғысының келесі майдандарының қатысушысы: Калинин майданы (1942 ж. қазан), Волховск майданы (1942 ж. желтоқсан), Ленинград майданы (1943 ж. ақпан), Орталық майдан (1943 ж. мамыр), Витебск бағытындағы майдан (1944 ж. мамыр), Прибалтика майданы (1944 ж. тамыз), II Белорус майданы (1945 ж. қаңтар).

Марапаттау парағынан: «Гвардия сержанты Ельцова Мария Федоровна 1942 жылдың қазан айынан 1945 жылдың қаңтар айына дейін бақылау ротасында өзін тәртіпті, бұйрықтар мен нұсқауларды бұлжытпай орындайды. Одер өзенін шабуылдау кезінде гвардия старшинасы Ельцова Одердің батыс жағында болған барлаушыларды уақытылы тамақпен қамтамасыз етіп отырды. II Белорус майданы бойынша № 0131 бұйрыққа сәйкес гвардия старшинасы Ельцова «Қызыл Жұлдыз» орденіне лайықты» [14].

Келесі Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің 1942 жылы 13 сәуірдегі ГОКО № 1595сс «Майдандағы, армиядағы және байланыстың батыс бөлімдерінде, байланыстың тылдағы орталығындағы қызыл әскерлерді әйелдермен алмастыру туралы» Қаулысының бірінші пунктінде: «Майдандағы, армиядағы және байланыстың батыс бөлімдерінде, байланыстың тылдағы орталығындағы Қызыл

әскерлерді 30 мың әйелдермен алмастыру туралы. Оған сәйкес келесі мамандықтар бойынша: а) бодистер, эстистер, морзистер, телефонистер, радистер, телеграф техниктері, телефон-телеграф шеберлері, радиомастерлер, кино-радиомеханиктер, дала поштасының жұмыскерлері мен экспедиторлар — барлығы 24 144 адам. б) сызбашы, кеңсе хатшысы, іс жүргізуші, аспазшы, қоймашы, фельдшер, кітапханашы, тігінші және басқа да қызмет көрсетушілер — барлығы 5856 адам» [19, б. 105–107] мобилизациялау жоспарланды.

Әскери мамандықтар ішіндегі ерекше деп әскери аспазшы кәсібін атауға болады. Майдандағы аспазшыларға солдаттар мен офицерлер ерекше ілтипат көрсеткен. Бұл Қызыл әскердің әскери-есептік мамандықтар тізімінде қызмет көрсету құрамына жатқызылған.

Аспазшы Лозицкая Мария Яковлевна 1921 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1943 жылдың 6 ақпан айында Ақмола облысы Атбасар АӘК-мен шақырылған. 11-жеке гвардиялық танк полкінің 3 танк батальонының гвардия кіші сержанты аспаз қызметін атқарған.

«Ұрыс кезінде 12 маусым 1944 жылы Редну Митрополия маңында бөлім аспазы қызметін атқару барысында жауынгерлік экипаждар үшін уақытылы дәмді және сапалы тамақ дайындады. Бірнеше рет жаудың жаудырған минометтік артиллериялық оқтарының астында танкшыларға тамақты жеткізумен айналысты».

Қорытынды 3-танк батальонының гвардия капитаны Панфиловпен: Жауынгерлік экипаждар үшін уақытылы сапалы тамақ дайындағаны үшін мемлекеттік «Ерлігі үшін» марапатқа ие болуға лайықты деп берілген [14].

Иванова Мария Филипповна 224-ші гвардиялық атқыштар полкінің 72-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының 3-ші атқыштар батальонының взвод аспазшысы, қатардағы жауынгер, 1915 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1942 жылы 18 наурызда Солтүстік Қазақстан облысының Чистоозерск АӘК-мен шақырылған.

«Жауынгерлік ерлігі үшін» медаліне ұсынылған марапат парағынан: «Грон өзенінің батыс жағалауында жаудың ауыр артиллеристік-минометтік оқтарының астында батальонның алдыңғы шебіндегі офицерлер мен жауынгерлерге дер кезінде ыстық тамақты әкеліп отырған. Немістердің толастамаған оқтарына қарамай әрбір жауынгер үшін тамақты жеткізіп беріп отырған, осы үшін оны батальонның офицерлері мен жауынгерлері аса құрметтейді. Тамақты дәмді және уақытылы дайындауға тырысады. Кезекті ұрыс кезінде Солдико селосының маңында 1945 жылдың 18 ақпанында өзі жараланған» [14].

Аспазшы Никитченко Ираида Васильевна, украиндық. 1920 жылы туылған. Әскер қатарына 1942 жылы 11 ақпанда Солтүстік Қазақстан облысының Пресновск АӘК-мен шақырылған.

«Күнделікті жауынгерлерге күтім жасап, әскердің ұзақ уақытқа шабуыл жасау кезінде дәмді ас дайындап, жауынгерлерді ыстық тамақпен қамтамасыз еткені үшін 1945 жылдың 30 мамырындағы № 018/н бұйрығымен «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалімен марапатталған [14].

Қаулының «б» тармағына сәйкес мобилизациялауға қарастырылған кеңсе хатшылары мен іс жүргізушілері де Қызыл әскердің әскери-есептік мамандықтар тізіміне сәйкес қызмет көрсететін құрамға жатқан.

II дәрежелі бақылаушы Мальцева Анна Георгиевна, 1924 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1943 жылы Петропавл АӘК-мен шақырылған. 1943 жылдан 60-шы армияның құрамында әскери цензура бөлімінде әскери қызметін өтеген.

«Жауынгерлік ерлігі үшін» (24 ақпан 1945 ж.) және «1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін» (9 мамыр 1945 ж.) медальдарымен марапатталған.

Марапаттау парағынан: «Жұмысына өте ықтуатты, әділ, барлық күш-жігерін неміс басқыншыларына қарсы күреске жұмылдырған. Соңғы 3 айда Мальцева майданнан және тылдан келетін 130 мың хатты бақылаған, тексеру барысында аса қырағылық танытып маңызы бар оперативті және ақпараттық мәліметтерге ие болды» [14].

322-ші атқылаушы авиациялық дивизиясының оперативті барлау бөлімі басқармасының кеңсе хатшысы-машинист, кіші сержант Коваль Вера Кирилловна. 1923 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1942 жылы Петропавл АӘК-мен шақырылған.

15 наурыз 1944 жылғы № 03/н бұйрығына сәйкес әскери ерлігінің баяндалуы: «Писарь, аға машинист жұмысын атқару барысында Коваль өзін қиындықтарға қарсы тұра алатын кіші командир ретінде көрсете алды. Дивизияның I-ші Прибалтикалық майдан кезінде уақытпен санаспай әскери бұйрықтарды, нұсқаулықтарды және оперативті құжаттарды күнімен-түнімен терді, осы әрекетімен дивизияның әскери тапсырмаларды сәтті орындауына тікелей әсер етті. Әскери және оперативті

құжаттарды тез, әрі Қызыл әскердің штабтарына дала қызметіне қойылатын талаптарға және НКО № 0150 бұйрығына сәйкес теріп отырды. Кез-келген жағдайда әскери және оперативті құжаттарды қабылдап және жіберіп отырғаны үшін, әскери бұйрықтарды, нұсқаулықтарды және оперативті құжаттарды уақытылы және сауатты тергені жалпы дивизияның әскери тапсырмаларды сәтті орындауына тікелей әсер еткені үшін «Жауынгерлік ерлігі үшін» медаліне лайықты» [14].

Екі аптаға жетер жетпес уақыт аралығында Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің 1942 жылы 18 сәуірде ГОКО–№ 1618сс «Тылдағы бөлімдер мен Қызыл әскердің әскери әуе күштерінің мекемелерінде әскери қызметкер еркектерді әйелдермен алмастыру туралы» Қаулысы қабылданды. Бұл Қаулыға сәйкес әйелдердің үшінші ауқымды мобилизациясы жарияланды. Бұл жолы жастары 19–25 шамасындағы 40 000 әйел әкімшілік-шаруашылық қызметтерге (қойма меңгерушісі, жүргізуші, тракторшы, аспаз, қоймашы, есепші) және алдыңғы шақыртуларды толықтыру үшін қосымша байланыс әскеріне бағытталды. Мобилизацияланған әйелдердің бір бөлігі алдымен оқыту курстарына жіберіліп, кейін 1,5–2 айдан соң майданға аттандырылса, екінші бөлігі мобилизациялаудан кейін бірден майданға жіберіліп отырды. Бұл Қаулының 4-тармағына сәйкес әскери қызметтен босатылған жауынгерлер мен кіші командирлерді майданның жердегі және авиациялық бөлімдерін толықтыруға жіберу қарастырылды [20, б. 106–108].

Ақмола мен Солтүстік Қазақстан облыстарының әскери комиссариаттарынан майданға шақырылған әйелдерді зерттеу барысында көбіне әуе әскерінде әйелдер қосымша қызметтерге (авиақаруландыру ісінің ісмерлері, бомбалаушы ұшақтарды қару-жарақтармен жабдықтайтын ұшақ механиктері, арнайы электрожабдықтар шеберлері, мотористер және т.б.) тағайындалып, ұшақтардың және оның қарулануын күнделікті қамтамасыз етумен байланысты жұмыстарды атқарғаны анықталды.

249 авиациялық дивизиясының 305 истребительді авиациялық полкінің 3-авиаэскадрильясында авиақаруландыру ісінің ісмері, кіші сержант Шамшура Жүсіпова 1921 жылы туылған, қазақ. Қызыл әскер қатарына 1942 жылдың 24 маусымында Ақмола АӘК-мен шақырылған.

2 қыркүйек 1945 жылғы № 0147 бұйрығы бойынша «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалімен марапаттау парағынан: «305 истребительді авиациялық полкінің кіші сержанты Жүсіпова авиақаруландырудың материалдық бөлігін өте жақсы игерген. Қаруландырудың материалдық бөлігіне қатысты жұмыстарды өз бетінше жүзеге асырады және материалдық бөлігін өте таза ұстайды. Жапон жаулап алушыларына қарсы әскери іс–қимылдар барысында Жүсіпова Шамшура дайындаған самолет толығымен жабдықталған, 6 рет әскери амалдарға қатысып, жұмысында ақау болмады» [14].

Өмірі ұшақпен байланысты болған тағы бір қазақ қызы, ұшақ механигі мамандығын игерген көкшетаулық Мәдина Ысқақова. 1924 жылы туылған, қазақ. 1942 жылы мамыр айында ол жеке куәліктегі 1924 жылды 1921 жылға ауыстырып, өз еркімен әскери бөлімшенің әскер қатарына қабылдау пунктсіне барған, онда 17 қызды іріктеп алып Кемерова қаласындағы әуе байланысы мектебіне жібереді. 6 ай бойы қыздар 2 жылға жоспарланған бағдарламаны күніне 14–16 сағат бойы игерген. Авиациялық құрылғылардың бақылаушысы маманы болған Мәдина Ысқақова самолеттің оттегімен жабдықталуын қадағалаған. Кемерова қаласындағы әуе байланысы мектебін бітірген соң 240-шы жойғыш авиация полкіне қабылданып, атақты ұшқыш Иван Кожедубтың жеке механигі болды. Будапешт, София, Вена, Курск, Орел, Белгород қалаларын жаудан азат етуге қатысқан. Иван Кожедуб 330 рет әскери әуе шайқасына қатысып, жаудың 62 ұшағын жойғаны үшін үш мәрте Кеңестер Одағының батыры атағына ие болды, осы ерлікке Мәдинаның да үлесі бар екені анық [21, б. 24–25].

Қызыл әскердің әскери-есептік мамандықтар ішінде қатардағы жауынгер құрамына мергендер жатқызылды.

Мемлекеттік Қорғаныс Комитетінің 1942 жылы 13 мамырдағы ГОКО–№ 1744сс «Майдандағы мергендерге атақтарды тағайындау және еңбекақысын көтеру туралы» Қаулысына сәйкес мергендік істі дамыту үшін және мергендердің әскери қызметін ынталандыру мақсатында өз жұмысын өте жақсы игерген мергендерге оқу бітірген соң ефрейтор лауазымын беріп, 1942 жылдың 1 мамырынан мерген-ефрейтордың жалақысын айына 25 сом етіп тағайындау. Ұрыс даласында ерекшеленген мерген-ефрейторларға кіші сержант және сержант лауазымын беріп, 1–2 жыл әскери қызметте болғандарға — 30 және 35 сом, 3 жыл әскери қызметтегі кіші сержант пен сержантқа — 100 және 200 сом тағайындау туралы қарастырылды. Мемлекеттік марапаттарға ұсынған кезде шайқастардағы ерекшеленген мергендерге баса назар аудару қажеттілігі туралы айтылды [22].

Осы мергендердің қатарында ерліктерімен көзге түскен солтүстік қазақстандық әйелдер болған. Олар: Киселева Нина Александровна мен Ванцакова Анна Григорьевна (Ақмола облысы Ақмола АӘК-мен шақырылған), Осина Мария Федоровна, Землянова Мария Никитична, Поротикова Мария Александровна, Коталевич Тамара Григорьевна, Носырава Екатерина Григорьевна, Шишкина Мария Иосифовна, Цыпченко Надежда Ивановна (Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют АӘК-мен шақырылған), Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл ҚӘК-мен шақырылған Григорьева Любовь Семеновна [14]. Осы аталған мерген-әйелдердің кейбіреулерінің ерліктеріне тоқталайып өтейік.

Осина Мария Федоровна, 1922 жылы туылған, орыс. 1943 жылы әскер қатарына Солтүстік Қазақстан облысы Мамлют АӘК-мен шақырылған. 63-атқыштар полкі 1-атқыштар ротасының снайпері. Ерлігі: «1-атқыштар ротасының снайпері Осина Мария Федоровна 1944 жылдың 22 маусымында ұрыс даласындағы жау оқтарының астынан 10 жараланған жауынгерлерді қаруларымен алып шықты. Өзінің әскери есебінде 6 жойылған жауға ие».

1944 жылдың 26 маусым № 055 бұйрығына сәйкес 63-атқыштар полкі 176-атқыштар дивизиясы бойынша «Ерлігі үшін» медалімен марапатталған [14].

Ефрейтор Киселева Нина Александровна, 1920 жылы туылған, орыс. Әскер қатарына 1943 жылы Ақмола АӘК-мен шақырылған. 122 атқыштар дивизиясының 596 атқыштар полкінің мергені.

Әскери ерлігінің қысқаша сипаттамасы: «Киселева жолдас 2 сәуір 1944 жылы алдыңғы шепте жаудың толассыз оғының астында неміс-фин жаулап алушыларын қырып-жоюда шебер. Мергендік істі жоғары дәрежеде меңгеріп, күндіз-түні өміріне қауіп төніп тұрса да біздің қорғаныстың алдыңғы шебіне бірінші болып жер бауырлап барып, жауды қырағылықпен аңдып, дәлдеп оқ жібереді. Қауіпті елемей ол бар күш-жігерін Отан қорғауға бағыттайды. Өзінің әскери, жанкешті әрекеттерімен басқа мерген қыздарды фашистерді жоюға еліктіреді. Қиындықтар мен әскери ауыртпашылықтарға қарамастан өзінің мергендік винтовкасымен 6 неміс-фин жаулап алушыларының көзін жойды. Өзінің әскери шеберлігі мен дағдыларымен басқа мерген қыздарға үлгі болып, оларға неміс жаулап алушылармен күресте олардың ерік-жігерлеріне сенім ұялатты. Қорытынды: мергендік істі шебер меңгергені үшін, оны істе жауды жоюға нәтижелі қолданғаны үшін мемлекеттік марапатқа лайықты».

1944 жылдың 5 маусым № 0229 бұйрығына сәйкес, әскери тапсырманы үлгілі орындағаны үшін және неміс жаулап алушыларымен күресте жауынгерлік айбын мен ерлік көрсеткені үшін «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалімен марапатталған [14].

Қорытынды

Осылайша, әйелдердің Ұлы Отан соғысы жылдарында жеңіске қосқан үлесі өте ауқымды. Солтүстік қазақстандық әйелдер Ұлы Отан соғысында ғаламат табандылық пен теңдесі жоқ ерліктің үлгісіндей бола алды. Әйелдердің әскери мамандықтарды игеруі, шайқастар кезіндегі қайсарлықтары, нәзікжандылардың ерен ерліктері, атқылаған оқтар астында басқаның жанына араша түсуі, Отанды қорғауға қосқан жеке үлестері тәнті етпей қоймайды.

Ұлы Отан соғысы жылдарында барлық әскер қатарына шақырылған және еріктілер құрамында болған солтүстік қазақстандық әйелдердің санын нақтылап көрсету мүмкін емес. КСРО бойынша Бас штабтың ұйымдастыру-мобилизациялау басқармасының берген мәліметіне сәйкес әскери қызметке 490 235 әйел шақырылған. Басқа мәліметтерде соғысқа қатысқан әйелдердің саны 800 мыңнан 1 миллионға дейін деп көрсетіледі. Бұл Бас штабтың ұйымдастыру-мобилизациялау басқармасы өзінің есебіне тек әскери қызметтегі әйелдерді ғана есепке алуымен байланысты болуы мүмкін.

Сонымен бірге, Қызыл әскер қатарына әйелдерді мобилизациялаудың шарықтау шегі 1942 жылға сай келген (47,9 % құраған). Әрине бұл әйелдердің барлығы дерлік әскери іс-қимылдарға қатыспаған, жауынгер әйелдер көбіне авиация әскерінде, флотта және атқыштар әскерінде көптеп кездескен. Басым көпшілігі байланыс бөлімдерінде, автомобиль, гидрометеорологиялық әскер қатарында, тылдағы қызмет көрсету бөлімдерінде, әскери-медициналық бөлімдерде және т.б. болған. Сонымен бірге ұрыс даласынан алыс орналасқан зенит артиллерияларының бөлімдерінде, әуе бақылау бөлімдерінде, прожекторлық бөлімдерде көптеп әскери қызметтерін өтеген. Жарияланған құжаттар арқылы әскер қатарына шақырылған әйелдердің қызмет ету аясының кең болғандығын байқауға болады.

Зерттеу жұмысының барысында солтүстік қазақстандық майдангер әйелдер туралы электрондық база құрастырылды, онда әрбір әскер қатарына шақырылған әйелдің аты-жөні, туған жылы, майданға қашан және қайдан шақырылғаны, қызмет ету орны, әскери шені, марапаттары, қайда жерленгендігі туралы мәліметтер қарастырылды. Нәтижесінде 870 солтүстік қазақстандық майдангер әйелдер туралы мағлұмат жинақталды, жұмыс әлі де жалғасуда.

Ұсыныстар

Тарихнамада Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан әйелдері тарихшылардың кешенді зерттеулерінің объектісі бола алмады. Аталған мәселенің тарихнамада жеткілікті тұрғыда қарастырылмауы осы мәселеге жіті назар аударуды талап етеді. Сонымен бірге соғыстағы әйел феномені, әйелдердің сұрапыл соғысты жеке қабылдау ерекшеліктері, майдандағы әйелдерге деген еркектердің қатынасы, майдандағы әйелдердің күнделікті өмір тарихы сияқты мәселелерді гендерлік тұрғыдан зерттеу қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Барсукова Н.В. Женщины в Вооруженных Силах СССР в 1941–1945 гг. (по материалам Краснодарского края): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 — «Отечественная история» / Н.В. Барсукова. — Красноярск, 2005. — 23 с.
- 2 Сенявская Е.С. Человек на войне. Историко-психологические очерки / Е.С. Сенявская. — М.: Ин-т Российской истории РАН, 1997. — 232 с.
- 3 Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне / В.С. Мурманцева. — М.: Знание, 1987. — 64 с.
- 4 Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь / Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Б. Буриков, В.В. Гуркин. — М.: Вече, 2010. — 384 с.
- 5 ҚР ПМ. — Қ. 708. — Т. 9. — І. 1363.
- 6 АОММ. — Қ. П-51. — Т. 1. — І. 190.
- 7 ҚР ОММ. — Қ. 1660. — Т. 1. — І. 24.
- 8 АОММ. — Қ. 258. — Т. 9. — І. 474.
- 9 АОММ. — Қ. П-1. — Т. 1. — І. 256.
- 10 АОТӨМ ағымдық мұрағат қорынан. КПФ 1013.
- 11 АОММ. — Қ. 1525. — Т. 1. — І. 148.
- 12 ЦАМО РФ. — Қ. 36649. — Т. 25627. — І. 3.
- 13 ЦАМО РФ. — Қ. 1618. — Т. 2. — І. 37
- 14 Электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://podvignaroda.ru/?#tab=navHome>.
- 15 ЦАМО РФ. — Қ. 1623. — Т. 2. — І. 18.
- 16 ЦАМО РФ. — Қ. 1623. — Т. 2. — І. 6.
- 17 АОММ. — Қ. П-51. — Т. 1. — І. 183.
- 18 РГАСПИ. — Қ. 644. — Т. 2. — І. 43.
- 19 РГАСПИ. — Қ. 644. — Т. 2. — І. 51.
- 20 РГАСПИ. — Қ. 644. — Т. 2. — І. 53.
- 21 Мэри. Естеліктер мен деректі әңгімелер / Құраст. А. Шикатаева. — Алматы: Телеарна, 2015. — 104 б.
- 22 Материалы Государственного комитета обороны СССР за май 1942 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://teatrskazka.com/Raznoe/PostanovGKO/194205/gko_1744.html.

Г.А. Мухатаева

**Подвиг североказахстанских женщин
в годы Великой Отечественной войны**

Женский вопрос в современном обществе вызывает неподдельный интерес у большинства исследователей. Актуальность данной проблемы возрастает также в связи с возникновением новых направлений в зарубежной историографии женской проблематики, идущих по пути гендерных разработок. Подобные тенденции прослеживаются и в трудах современных казахстанских историков. Анализ уроков Великой Отечественной войны невозможен без исследования вклада в Победу социально-демографической группы населения, в том числе и женщин. В течение длительного времени участие женщин в боевых действиях носило эпизодический характер, и только в годы Великой Отечественной войны оно получило массовый характер. Женщина в Великой Отечественной войне наравне с мужчиной проявляла мужество, отвагу, силу духа в борьбе с врагом. Изучение женского вопроса в период Великой Отечественной войны требует учета специфики решения этого вопроса в каждом, отдельно взятом регионе. Статья посвящена героизму женщин, призванных на фронт из Акмолинской и Северо-Казахстанской областей Казахской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Описаны подвиги военнослужащих-женщин, основанные на архивных материалах и электронном банке документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.». Автором показано,

что простые и незаметные героини достойно воевали на всех фронтах, день за днем совершая героические подвиги и приближая День Победы.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, женщины, Северный Казахстан, Акмолинская область, фронт, армия, мобилизация, подвиг.

G.A. Mukhataeva

The feat of women of North Kazakhstan in the years of the Great Patriotic War

Women's issue in modern society is attracting more and more attention of researchers. The relevance of this problem is also increasing due to the emergence of new trends in foreign historiography of women's issues, which are moving along the path of gender development. Similar trends can be seen in the works of modern Kazakhstani historians. An analysis of lessons of the Great Patriotic War is impossible without studying the contribution to the Victory of socio-demographic group of population, including women. For a long time, the participation of women in hostilities was sporadic, and only during the years of World War II did it become widespread. A woman in the Great Patriotic War, on a par with a man, showed courage, fortitude in the fight against the enemy. The study of women's issue during the Great Patriotic War requires taking into account the specifics of solving this issue in each separately taken region. The article is dedicated to the heroism of women conscripted to the front from Akmola and North Kazakhstan regions of Kazakh SSR during the years of World War II (1941–1945). The feats of women military personnel based on archival materials and electronic bank of documents «The Feat of Peoples in the Great Patriotic War of 1941–1945» are described. The author shows that simple and inconspicuous heroines fought with dignity on all fronts, day after day making heroic deeds and bringing the Victory Day closer.

Keywords: The Great Patriotic War, women, Northern Kazakhstan, Akmola region, front, army, mobilization, feat.

References

- 1 Barsukova, N.V. (2005). Zhenshchiny v Vooruzhennykh Silakh SSSR v 1941–1945 hh. (po materialam Krasnodarskoho kraia) [Women in the armed forces of the USSR in the years 1941–1945 (by materials of the Krasnodar territory)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnoyarsk [in Russian].
- 2 Senyavskaya, E.S. (1997). *Chelovek na voine. Istoriko-psihologicheskie ocherki [A man at war. Historical and psychological essays]*. Moscow: Institute of Russian history RAS [in Russian].
- 3 Murmantseva, V.S. (1987). *Sovetskie zhenshchiny v Velikoi Otechestvennoi voine [Soviet women of the great Patriotic war]*. Moscow: Znanie [in Russian].
- 4 Krivosheev, G.F., Andronikov, V.M., Burikov, P.B., & Gurkin, V.V. (2010). *Velikaia Otechestvennaia voina bez hrifa sekretnosti. Kniha poter [The Great Patriotic war without a stamp of secrecy. Book of losses]*. Moscow: Veche [in Russian].
- 5 QR PM [Archives of the President of the Republic of Kazakhstan]. Q. 708, T. 9, I. 1363 [in Kazakh].
- 6 AOMM. [State archive of Akmola region]. Q. P–51, T. 1, I. 190 [in Kazakh].
- 7 QR OMM [Central state archive of the Republic of Kazakhstan]. Q. 1660, T. 1, I. 24 [in Kazakh].
- 8 AOMM [State archive of Akmola region]. K. 258, T. 9, I. 474 [in Kazakh].
- 9 AOMM [State archive of Akmola region]. K. P–1, T. 1, I. 256 [in Kazakh].
- 10 AOTOM ahyndyq muragat qorynan [Akmola regional local history Museum]. KPF 1013 [in Kazakh].
- 11 AOMM [State archive of Akmola region]. Q. 1525, T. 1, I. 148 [in Kazakh].
- 12 TSAMO RF [Central archive of the Ministry of defense of the Russian Federation]. F. 36649, O. 25627, D. 3 [in Russian].
- 13 TSAMO RF [Central archive of the Ministry of defense of the Russian Federation]. F. 1618, O. 2, D. 37 [in Russian].
- 14 Elektronnyi bank dokumentov «Podvih naroda v Velikoi Otechestvennoi voine 1941–1945 hh.». (n.d.). *podvignaroda.ru*. Retrieved from <http://podvignaroda.ru/?#tab=navHome> [in Russian].
- 15 TSAMO RF [Central archive of the Ministry of defense of the Russian Federation]. F. 1623, O. 2, D. 18 [in Russian].
- 16 TSAMO RF [Central archive of the Ministry of defense of the Russian Federation]. F. 1623, O. 2, D. 6 [in Russian].
- 17 AOMM [State archive of Akmola region]. F. P-51, O. 1, D. 183 [in Kazakh].
- 18 RHASPI [Russian state archive of socio-political history]. F. 644, O. 2, D. 43 [in Russian].
- 19 RHASPI [Russian state archive of socio-political history]. F. 644, O. 2, D. 51 [in Russian].
- 20 RHASPI [Russian state archive of socio-political history]. F. 644, O. 2, D. 53 [in Russian].
- 21 Shikataeva, A. (2015). *Meri. Estelikter men derekti angimeler [Mary: memoirs and documentary stories]*. Almaty: Telearna [in Kazakh].
- 22 Materialy Hosudarstvennoho komiteta oborony SSSR za mai 1942 hoda [Materials of the USSR State Defense Committee for May 1942]. (n.d.). *teatrskazka.com*. Retrieved from http://teatrskazka.com/Raznoe/PostanovGKO/194205/gko_1744.html [in Russian].